

TÜRKİYE
DİYANET VAKFI'NIN
HEDİYESİDİR.

Yusuf b. Kuseyr Kümbeti (Azerbaycan)

12 5 TEMMUZ 1992

ANADOLU KÜMBETLERİ

1. SELÇUKLU DÖNEMİ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Kütüphanesi	
Kayıt No :	2797
Tasnif No. :	723.35 TUN.4

ORHAN CEZMİ TUNCER

Selçuklu sanatı ve geleneğine dayanan Nureddin Zengi'nin kişiliği ve sanat duygularıyla Suriye ve Irak'ta yepyeni bir sanat doğdu. 1233 - 62 yılları arasında 29 yıl yönetime, zengilerin yetiştirdiği Lülü egemen olur. ünlü iki kümbet; Meşhedî İmam Yahya Ebul Kasım (1239 - 40) ve Meşhedî İmam Avnuddin (1248) bunların yapıtıdır.

MUSUL MEŞHEDİ İMAM AVNUDDİN KÜMBETİ

Küpe yakın ölçüde kare planlı bir gövdesi vardır. Her yönde ikişer penceresi olduğu görülür. Bunların üstünde uc uca dizilen eşkenar dörtgenler bir kuşak oluştururlar. Paksız olarak kesilen gövdeden içeri çekik olarak sekizgen bir kasnak yükselir. Bunu sekiz yıldızlı piramit külâh izler. Kısaca yıldız külâhlı diyebileceğimiz örneği Anadolumuzda, Tokatta 1314'te (H: 713) Nurettin bin Sentimur'da, 1266 - 67 tarihli Amasya Gök Medrese (Seyfettin Turumtay Kümbeti) Kümbetinde tuğladan ve 1228 - 29'da Sivas Divriğide Ahmet Şan Camisi maksure kubbesi taş külâhında göreceğiz. Bilindiği gibi son örnek İmam Avnuddin Kümbetinden (1248) eskidir. Bu örtünün ilk örneğini, Karahanlılardan Balacı Hatun Kümbetinde (12. y. başları) görüyoruz. Ne var ki orada kasnak ta yıldız planlıdır.

İmam Avnuddin Kümbeti
(O. Aslanapa'dan)

İMAM YAHYA EBÜL KASIM KÜMBETİ

1239 - 40 (H: 637) tarihli İmam Yahya Ebul Kasım Kümbeti, Musul'daki İmam Avnuddin Kümbetine çok benzer. Sadece külâhı tek eğimlidir (1).

(1) — İmameddin Zengi'nin ölümü üzere Halep ve Musul, oğlu I. Seyfeddin Gazi'ye kalmış idi. Bunun oğlu Kudbeddin Mevdud bin Zengi'nin mezar taşını Cizre de bulup korumaktayız. (1149 - 1170) yılları arasında saltanat sürdüğünü tarih kitapları yazarsa da şahidesine göre ölümü 1160 tr.

AZERBAIJAN ATABEGLERİ (1146 - 1225)

Irak Selçuklularından Şemseddin İldeniz Azerbaycan valiliğine atanarak burdaki devleti kurdu. Buraya daha önceden yerleşen Türkler, 1064'te Kars'ın alınışı ve 1071 Malazgirt başarısı Atabegleri güçlendiriyordu. 1187'ye kadar Irak Selçuklularına, sonra Harzemşahlara bağlı kalsalar da, Güney Kaykasya, Dağıstan Batı İrana kadar etkili idiler. 1225'te Harzemlere yenilip tarih sahnesinden çekildiler.

Bölgenin Türkleşmesi kısa sürede, Bakü, Nahçıvan, Meraga, Urmiye (Rızaiye) ve diğer kentlerde önemli yapılanmaya yol açtı. İncelediğimiz üç ünlü kümbet, Nahçıvanda. 12. y. 2. yarısından başlayan oldukça kıymetli anıtlardır. Bu güçlü odak Anadoluya ulaşmanın 2. önemli güzergahı olduğundan, orayı çok etkiledi ve birçok kümbetin ana kurgusu oldu.

NAHÇIVAN YUSUF BİN KUSEYR KÜMBETİ

Kuzey Azerbaycanda, Karabağların 60 km. kadar güneyinde bulunan Nahçıvan mimari yapılarıyla önemli bir yerleşme yeridir. 1146 yılında kurulan Azerbaycan Atabegliğinin sanat anlayış ve duyarlılığı bu ürünlerde belli olur. İleride göreceğimiz gibi gerek Yusuf bin Kuseyr ve gerekse Mümine Hatun Kümbetleri bir çok yönleriyle Anadolu kümbet mimarimize örnek olacaklardır.

Sekizgen gövdeli yapıtı sekizgen bir piramit örter. Köşelerde iki yanda bırakılan tuğla ayaklar, gövde üstünde yatay bir bağlantıyla kapanırlar. Ters (U) şeklinde olan çerçevenin içi gömük olup geometrik bezellerle zenginleştirilir.

Kapı batıdadır. Her yüzde bulunan ters (U) şeklindeki çerçeve burada da kapıyı sınırlar. Bunu biraz içerden izleyen ikinci çerçeve uçları aşağıda yataya dönüşerek sütüncelere kadar ilerlerken, üstte geniş bir alınlık bırakır. Burada üste bir geometrik süs, onun altına da yazıt yerleştirilmiştir. Kolları birbirine bağlanan gamalı haçların (1), iki sıra dizilerek oluşturdukları tablada kabarık olarak dizilen tuğlalar birbirine çok güzel alıştırmışlardır. İki yatay damga arasına konan kenarı verevine damgalar üst ve alt sıraları birbirine bağlar.

Üç sıradan oluşan yazıtta yerleştirme çok güzeldir. Kesilerek birbirine alıştırmış tuğlalar burada da kabarıktır.

Kapıyı çevreleyen içteki üçüncü çerçeve içbükey kesitlidir. Kolları birbirine bağlanan damgalar iki sıralı dizisiyle bu yüzeyi süslerler.

Dikdörtgen kapı boşluğunu yanlarda sütünceler süsler. Bir karenin, kendi merkezi çevresinde 45° dönüşüyle oluşan sekiz köşeli yıldızların uç uca eklenmesi ile süslenmişlerdir. Harç gömük bırakılır. Alt ve üst başlığı, yatay olarak konan bir kare tuğladır. Bunu, yukarıda biraz yükseldikten sonra teğet bir kemer izler. Ön yüzünü yatık ve dik konan eşkenar dörtgen tuğlalar süsler. Kemerin içini bir sıra tuğla, dışını da kare kesitli ufak tuğla sırası oluşturur. Yanlarda kalan üçgen boşluklar düz örgülüdür. Bunun üstünü, mozaik yöntemiyle yapılmış geometrik bir alınlık süsler.

Yusif İbn Küseyr

(1982-Bakı)

ЮСИФЗАДЭ

Мисир тахтына саһиб олан Ј. Зүлөјханы бағышлајараг онушла евлөнмишди. Ј. вә Зүлөјха әфсанәсиндән Гуранда да бәһс едилмишдир. Бу әфсанә фолклорда, классик Орта Шәрг, о чүмлөдән Азәрб. әдәбијјатында («Јусиф вә Зүлөјха» дастаны, Чами, Дурбәк, һәмди, Азәрб. шаирләри Әли, Шәмс, Хәтәи вә б.һын әсарләри), мүәсир әдәбијјатда (Т. Манн, Назим Никмәт вә б.), һабәлә тәсвири сәнәтлә (Рембрандт мәктәбинин нумәјәндәләри вә с.) кениш әксини тапмышдыр. Ј. образы көзәллик рамиңә чеврилмишдир.

ЈУСИФ ВӘЗИР—бах Чәмәнзәминли Јусиф Вәзир.

ЈУСИФ ИБН ЗАҺИР (?—?)—15 әср Азәрб. ме'мары. Ј.и.З.-нин ишләриндән Јаллыз Гутгаһеи р-нунун һәәрә к.-ндәки Шейх Бәдрәддин түрбәси (1446) галмышдыр. Абиденин јухары һиссәсиндәки китабәдә ме'марын адынын («Јусиф бин Устад Заһир») һәкк едилмәси онун танынымыш сәнәткар олдуғуну көстәрди.

ЈУСИФ ИБН КҮСЕЈР ТҮРБӘСИ—Азәрб. ме'марлыг абидәси. Нахчыван ш.-ндәдир. Халг арасында «Атабаба түрбәси» дә адланыр. Түрбәнин үзәриндәки китабәдә онун 1162 иллә ме'мар Әһәмид Әбубәкр оғлу Нахчыван китәрәфиндән тикилдији вә орада дәфи олунушун шәхсин ады (Јусиф ибн Күсејр) көстәрилмишдир. Абиденин көвдәсиндәки фривзлә (һәшијә) куфи хәтлә Гурандан әјәләр јазылмышдыр. Ј. јералты һиссәдән вә сәккизбучағлы јерүстү көвдәдән ибарәтдир. Јералты һиссә түрбәнин сәрдабасы, јерүстү һиссә иса хәтирә абидәси олуп, монументал характерлидир. Сәккизбучағлы түрбәнин чыхынтылы дајағлар шәклиндә олан тивләри садә һәркүлү көрпичдән јарадылмышдыр. Бинанын гөфсәсини тәшкил едән бу гургуларын арасындакы саһәләр (түрбәнин сәтһләри) һәндәси орнаментли таваларла үзләниши, әјря әјря сәтһләр мүстәғил мотивли нахчыларла ишләнмишдир. Орнаментләр кичик көрпичләрдән гурашырылмыш, хәч мәһлулу илә тава шәклиндә бирлешдириләрәк сәтһләрә бәркидилмишдир. Түрбәнин гәрбә баһан саһни дикәр сәтһләрдән фәргли олараг кириш баштағы формасында тәртиб едилмишдир. Орнамент бәзәкләри тикилинин ме'марлыг формалары илә һәмәһәндкир. Абиденин икигәт өртүјүнүн даһили күнбәзи чатма таг, харичи күнбәзи иса пирамида шәклиндәдир. Сәрдаба илә јерүстү һиссә арасындакы күнбәз дә чатма тағлыдыр. Композисиясына, тектоник ајдынлығына, һиссәләрунин мутәнәсиблијинә, мүһәндис гурулушунун сәвијјәсинә көрә түрбә јуксәк бәдни-ме'марлыг нүмунәсидир. 1960-чы илләрдә бәрпа едилмиш, мүһәндис гургулары мөһкәмләндирилмишдир.

Јалпышдырма шәкил, бах сәһ. 176-177

Әд.: Саламзәдә Ә. В., Әһәмид Әбубәкр оғлу вә Нахчыван ме'марлыг абидәләри, Б., 1976.

ЈУСИФ ИБН ТАҺИР (?), Иран Азәрб.-ы, Хөј ш.—1154, Тус)—Азәрб. әлими, филолог, философ, тәһниб, астроном. Ј.и.Т.-ин зәманәмизәдәк јалпыз әрәбчә «Тәһвир» (1146) ады әсәри кәлиб чатмышдыр. Әбу-л-Әлә Мәәрринин шә'р диванынын шәрһинә һәср едилән бу әсәрдә фәлсәфә, илаһијјат, тибб, психоложија, астрономија вә с. даир фикирләр дә вар. Ј.и.Т.-ин поезијјадә мээмун вә форма вәһдәтини, әдәбијја-

тын естетик тә'сир күчүнә даир фикирләри диггәтәлајидир. Фәлсәфәнин әсәс мәсәләсиндә идеалист мөвгедә дурса да, Ј.и.Т. мадди алаһин дәрк олунмасыны һәм һиссләр, һәм дә тәфәккүрлә бағлајырды. Астрономијаја даир фикирләри онун Аристотел вә Птолемијин бу саһәләки тәдғигатлары илә танышылығыны сөјләмәјә әсәс верир.

Әд.: Маһмудов М., Јусиф Таһир оғлу Хојду вә онун «Тәһвир» әсәри, Әрәб филологијасы мәсәләләри, II бурахылыш, Б., 1972; Јеһә онун, Јурдумузу әрәбдилли мөдәнијјәти, «Азәрбајҹан», 1979, №3.

ЈУСИФ ИДРИС, (يوسف ادریس) д. 19.5.1927)—әрәб јазычысы, драматург (МӨР). «Ән үчүз кечәләр» (1954), «Шәрәф иши» (1958), «Дунјанын о башы» (1961), «Һәјәчан сигналы» (1969) вә с. һекајә китабларынын, «Күнәһ» (1959), «Тара әскәр» (1962), «Инсанлар вә өкүзләр» (1964), «Аг галы» (1970) повестләринин, «Памбыг кралы» (1957), «Бәшәри комедија» (1966), «Үчүнчү ил» (1970) комедијаларынын мүәллифидир. Әсәрләри кәскин итимаи конфликт, иңчә јумору илә сенилди. Јарадычылығына А. П. Чеховун күчлү тә'сири олмушдур. Бә'зи һекајәләри Азәрб. дилинә тәрчүмә едилмишдир.

Әсәрләри: Четвертый пациент, М., 1960; Грек. Роман. Рассказы, в кн.: Избр. произв. писателей Ближнего Востока, М., 1978.

Әд.: Кирпиченко В. Н., Юсуф Идрис. Очерк творчества, М., 1980.

ЈУСИФ ХАН (?—1.6.1625)—Сәфәви сәркәрдәси, Шираван бәјләрбәјисин [1610—25]. Бир мүлләт I Шаһ Аббасын [1587—1629] «миршикары» («ов әмири»), сонралар иса Астрабад (Куркан) әјәләтини һакими олмушду. *Зуфугар хан Гараманлынын* өлдүрүлмәсиндән сонра бәјләрбәји тәјзин едилмишди. Сәфәвиләр әлҹиннә үсјән галдырмыш Кеорки *Саахадзәјә* гаршы тәјүшдә өлдүрүлмүшдүр. Ј.х. шә'р һәвәскары олмушдур. Онун Шираван һәср етдији азербәјҹанча шә'риндән дәрл мисра дөврүмүзәдәк чатмышдыр.

Әд.: Рахман А. А., «Тарихи алаһ арай-и Аббаси» как источник по истории Азербайджана, Б., 1960.

ЈУСИФ ХАСС НАЧИБ—бах *Бала сағуни* Јусиф Хасс Начиб.

ЈУСИФ ШАҺИН (يوسف شاهين) д. 25.1.1926)—Мисир кино режиссору. Мисир кино сәнәтинә реалист истигамәтин инкшифагына мүһүм тә'сир көстәрмишдир. Филмләри: «Чәһәннәм сәмасы» (1954, совет прокатында «Вәдидә мубаризә»), «Ғаһирә вағзалы» (1958), «Чәмилә» (1959), «Сәләһаддин» (1963), «Торпаг» (1968), «Һәјәт јолу» (1970), «Нилдәки адамлар» (1970; ССРИ илә биргә чәкилмишдир), «Искәндәријјә... на үчүн?» (1979) вә с. «Сәрчә», «Фәрсиз оғулун гајытмасы» (70-чи илләрин ахырлары) филмләриндә мүәсир Мисир чәмијјәтинин ичтимаи-сијәси лөвһәсини јаратмаға сә'ј көстәрмишдир.

ЈУСИФЗАДӘ Агабаба Әскәр оғлу (1886, Губа ш.—1938)—Азәрб.-да Совет һакимијјәти үғрунда мубариз. 1906 илдән Сов.ИКП үзү. 1903 илдә ингилаби һәрәкәтә гошулмуш, 1906—09 илләрдә Нефт Сәнајәси Фәһләләри Иттифағы Идарә һәј'әтинин үзү вә катиби олмушду. Ј. Шамаһы вә Губа гәзаларында мүәллим ишләмиш (1911—16), Феврал буржуа-демократик ингила-

бындан (1917) сонра Балаханы Советиндә чалышмыш, Бақы, Салҹан, Губа, Шамаһы гәзаларында «Һүммәт» тәшкилаты өзәкләринин Јарадылмасында иштирак етмишди. «Һүммәт» тәшкилаты Комитәсинин, Бақы Советинин үзү иди. РСДФ(б)П 6-чы гу-

рултајынын нумәјәндәси олмуш вә «Һүммәт» тәшкилатынын фәалијјәти һағғында мә'лумат вермишди. Ј. Бақы ХКС-нин (1918) Губа гәзасы үзрә комиссары олмуш, Бақы коммунасынын мүвәғгәти сугутундан сонра кизил фәалијјәтә кечмишди. АКП-нин 1-чи гурултајыны тәшкил етмәк үчүн мүвәғгәти Бақы гәза комитәсинин сәдри олмуш, гурултајда катиблијә вә МК-ја үзү сечилмишди. Ј. 1920—38 илләрдә Бақы Гәза Ингилаб Комитәсинин сәдри, «Коммунист» гәзәтинин редактору, Нах.МССР Али Мәһкәмәсинин сәдри, Азәрб. Гырмызы Ајпарә Чәмијјәти МК-нын шә'бә мүдири вә с. вәзифәләрдә чалышмышды.

ЈУСИФЗАДӘ Әшрәф Әмрәһ оғлу Нах.МССР Илич

р-нунун Сарханлы к.—7.3.1963, Киров-абад)—Азәрб. совет актјору. Азәрб. ССР халг артисти (1955). Јереван Азәрб. Театрында (1928—30), Бақы Түрк Ишчи Театрында (1932) ишләмишдир. Јарадычылығы Ч. Чаббарлы ад. Киров-абад Дөвләт Драм Театры илә бағлыдыр (1933—63). Ј.-нин ифасы үчүн әмосионаллыг, зәнкин мимика вә с. сәчјијәви олмушдур. Роллары: һачы Гара («Һачы Гара», М. Ф. Ахундов), Шейх Сән'ан («Шейх Сән'ан», Н. Чавид), Дөвләт бәј, Агшин («Ајдын»,

Ә. Ә. Јусифзәдә Езоп («Түлкү» вә үзүм, К. Филкејреду) ролунда.

«Од кәлини», Ч. Чаббарлы), Пепо («Пепо», Г. Сундукјан), Гаһар, Вағиф («Вағиф», С. Вургун), Јаго («Отелло», В. Шекспир), Вилјамс («Кәллә», Н. Никмәт), Езоп («Түлкү вә үзүм», К. Филкејреду) вә б.

Әд.: Мәммәдов А., Әшрәф Јусифзәдә, Б., 1974.

ЈУСИФЗАДӘ Зәјя Мәммәдијә оғлу (д. 15.2.1929, Шәки)—кәп.-м. (1977), ССРИ Дөвләт Тәһлүкәсизлији Комитәси органларынын фәхри әмәкдашы